

2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

4. Дашо Т. Ю. Інформаційно-правові гарантії права на приватність у процесі цифрової ідентифікації особи. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2026. Вип. 1. Ч. 3. С. 369–375.

5. Загальний регламент про захист даних (GDPR). URL: <https://gdpr-text.com/uk>.

6. Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Конвенція Ради Європи № 108 від 28.01.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text

7. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-607-5-12>

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Дубіна Єлизавета Едуардівна

здобувачка загальної середньої освіти,

Запорізький академічний ліцей № 31 Запорізької міської ради

м. Запоріжжя, Україна

Захист прав і свобод людини є одним із фундаментальних принципів функціонування демократичної правової держави. Сучасна правова доктрина виходить із того, що права людини мають універсальний характер, є невідчужуваними та повинні забезпечуватися державою незалежно від політичних, соціальних чи економічних обставин. Саме рівень гарантування прав і свобод людини виступає одним із головних критеріїв оцінки демократичності державної влади та ефективності її правових інститутів.

Разом із тим сучасні безпекові виклики, зокрема збройні конфлікти, терористичні загрози, масштабні гуманітарні кризи та введення надзвичайних правових режимів, ставлять перед державами складне завдання забезпечення балансу між потребами національної безпеки та гарантіями прав людини. У таких умовах держава змушена вживати заходів, спрямованих на захист територіальної цілісності, громадського

порядку та безпеки населення, що інколи передбачає тимчасове обмеження окремих прав і свобод. Проте такі обмеження не повинні призводити до руйнування фундаментальних принципів правової держави та міжнародних стандартів захисту прав людини.

Особливої актуальності зазначене питання набуло для України після початку повномасштабної збройної агресії проти держави у 2022 році. У цих умовах держава змушена поєднувати необхідність ефективної оборони країни з обов'язком гарантування прав і свобод громадян. Це потребує комплексного правового регулювання, яке б враховувало як національні конституційні положення, так і міжнародні стандарти у сфері прав людини.

Правова основа захисту прав і свобод людини в Україні закріплена насамперед у Конституції України. Основний Закон визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю [1, с. 3]. У Конституції закріплено широкий перелік основоположних прав і свобод людини, серед яких право на життя, свободу та особисту недоторканність, свободу думки і слова, свободу пересування, право на судовий захист та інші.

Водночас Конституція України передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод у випадках введення воєнного або надзвичайного стану. Такі обмеження повинні здійснюватися виключно на підставі закону, бути чітко визначеними за своїм змістом та строками дії, а також відповідати принципу пропорційності. Це означає, що обмеження можуть застосовуватися лише настільки, наскільки це необхідно для досягнення легітимної мети, зокрема захисту державної безпеки або громадського порядку.

Важливим елементом конституційного механізму захисту прав людини є також визначення переліку прав, які не можуть бути обмежені навіть за умов воєнного чи надзвичайного стану. До таких прав належать, зокрема, право на життя, право на повагу до гідності людини, право на свободу від катувань, право на правову допомогу та деякі інші фундаментальні гарантії [1, с. 64]. Закріплення такого переліку є проявом загальновизнаного принципу міжнародного права щодо існування так званих абсолютних прав людини.

На міжнародному рівні питання обмеження прав людини під час надзвичайних ситуацій врегульовано низкою міжнародно-правових актів, ключове місце серед яких займає Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Цей документ створив одну з найбільш ефективних регіональних систем захисту прав людини, що передбачає не лише формальне закріплення прав, а й наявність міжнародного механізму їх захисту.

Стаття 15 Конвенції передбачає можливість відступу держав від виконання окремих зобов'язань у випадку війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації. Проте такий відступ допускається лише за умови, що вжиті заходи є строго необхідними для подолання відповідної ситуації [2]. Крім того, держава повинна офіційно повідомити Генерального секретаря Ради Європи про введення таких обмежень та обґрунтувати їх необхідність.

При цьому міжнародне право встановлює чіткі межі допустимих обмежень прав людини. Деякі права мають абсолютний характер і не можуть бути обмежені навіть під час війни або надзвичайного стану. До таких прав належать заборона катувань, заборона рабства, принцип законності кримінального покарання, а також право на життя за винятком випадків законного застосування сили під час воєнних дій [2].

У науковій літературі підкреслюється, що система міжнародного захисту прав людини побудована таким чином, щоб навіть у кризових умовах забезпечувався мінімальний стандарт правових гарантій для особи. Як зазначає М. Новак, міжнародне право прав людини передбачає існування універсальних принципів, які повинні застосовуватися незалежно від політичної ситуації або характеру надзвичайної ситуації [3, с. 89]. Це означає, що держава, вводячи певні обмеження, повинна керуватися принципами законності, необхідності та пропорційності.

В Україні воєнний стан було введено Указом Президента України від 24 лютого 2022 року у зв'язку зі збройною агресією проти держави. Надалі дія цього правового режиму неодноразово продовжувалася Верховною Радою України у зв'язку з триваючою військовою загрозою. Воєнний стан передбачає надання органам державної влади та військовому командуванню додаткових повноважень, необхідних для забезпечення оборони держави та підтримання громадської безпеки.

У межах цього правового режиму держава отримала можливість тимчасово обмежувати окремі конституційні права громадян. Зокрема, можуть вводитися обмеження свободи пересування, встановлюватися комендантська година, обмежуватися проведення мирних зібрань, змінюватися режим роботи засобів масової інформації, а також застосовуватися інші заходи безпеки. Подібні обмеження мають на меті запобігання дестабілізації суспільної ситуації та підвищення ефективності оборонних заходів.

Водночас навіть у таких умовах держава зобов'язана забезпечувати дотримання фундаментальних прав людини. Законодавство України визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. До них належать, зокрема, право на життя, право на повагу до людської гідності, свобода від катувань, право на судовий захист та інші базові гарантії прав людини [1, с. 64].

Особливе значення у формуванні стандартів захисту прав людини має практика Європейського суду з прав людини. Цей міжнародний судовий орган здійснює тлумачення положень Європейської конвенції та контролює дотримання державами-учасницями її норм. У своїй практиці Суд неодноразово розглядав справи, пов'язані з обмеженням прав людини в умовах надзвичайних ситуацій або збройних конфліктів.

Європейський суд з прав людини наголошує, що держави мають певну «межу розсуду» при визначенні необхідності відступу від зобов'язань за Конвенцією. Це означає, що національні органи влади мають право самостійно оцінювати ступінь загрози для держави та визначати відповідні заходи реагування. Водночас така свобода дій не є необмеженою і підлягає міжнародному контролю з боку Суду [4, с. 122].

Суд перевіряє, чи дійсно існувала надзвичайна ситуація, чи були застосовані заходи необхідними та пропорційними, а також чи не призвели вони до надмірного обмеження прав людини. Таким чином формується система міжнародного контролю, яка покликана запобігати зловживанню надзвичайними повноваженнями держави.

Важливим аспектом забезпечення прав людини у період воєнного стану є також функціонування ефективної системи судового контролю на національному рівні. Судова влада відіграє ключову роль у захисті прав громадян, оскільки саме суди забезпечують можливість оскарження рішень органів державної влади та відновлення порушених прав.

Принцип верховенства права передбачає, що навіть під час надзвичайних ситуацій державна влада повинна діяти виключно в межах закону. Як зазначає Т. Бінгем, верховенство права означає, що всі органи влади та посадові особи підкоряються закону і несуть відповідальність за його порушення [5, с. 8]. Це правило має фундаментальне значення для забезпечення демократичного характеру державної влади та запобігання можливим зловживанням.

Не менш важливим є забезпечення доступу громадян до міжнародних механізмів захисту прав людини. Україна є учасницею низки міжнародних договорів у цій сфері, що передбачають можливість звернення громадян до міжнародних інституцій після вичерпання національних засобів правового захисту. Такий механізм виступає додатковою гарантією дотримання прав людини та стимулює державу забезпечувати належний рівень їх захисту.

Водночас сучасні виклики демонструють необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства у сфері захисту прав людини під час воєнного стану. Зокрема, важливим є розвиток ефективних механізмів парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, удосконалення системи правової допомоги

громадянам, а також забезпечення прозорості діяльності органів державної влади.

Особливого значення набуває також підвищення рівня правової обізнаності населення щодо власних прав і способів їх захисту. Умови воєнного стану створюють додаткові ризики для порушення прав людини, тому громадяни повинні мати можливість отримувати достовірну інформацію про свої права та доступні механізми їх захисту.

Отже, воєнний стан неминуче створює ситуацію, коли держава змушена тимчасово обмежувати окремі права і свободи людини з метою забезпечення національної безпеки та оборони держави. Проте такі обмеження повинні здійснюватися виключно на основі закону, відповідати міжнародним стандартам і не порушувати фундаментальні права, які мають абсолютний характер.

Забезпечення балансу між потребами національної безпеки та захистом прав людини залишається одним із ключових завдань сучасної правової держави. Ефективне вирішення цього завдання можливе лише за умови дотримання принципу верховенства права, функціонування незалежної судової системи та активної участі громадянського суспільства у контролі за діяльністю органів влади.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). Київ : Верховна Рада України, 1996. 96 с.
2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome, 4 November 1950. Council of Europe.
3. Nowak M. Introduction to the International Human Rights Regime. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2003. 340 p.
4. Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C. Law of the European Convention on Human Rights. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2018. 1048 p.
5. Bingham T. The Rule of Law. London : Penguin Books, 2010. 224 p.